

Rondalles i llegendes

Material elaborat per la professora Dra. Caterina Valriu

Continguts

0. Característiques dels generes orals narratius

1. Les rondalles
2. Les llegendes

.....

0. Característiques dels generes orals narratius

Gènere	mode	autor	transmissió	caràcter	personatges	espai	temps
MITE	narratiu	anònim	oral	sagrat	déus herois	indefinit	atemporal
RONDALLA	narratiu	anònim	oral	imaginari	genèrics	genèric	indefinit
LLEGENDA	narratiu	anònim	oral	verídic	concrets	concret	concret
FAULA	narratiu	anònim	oral	exemplar	animals-màscara	indefinit	indefinit

1. LES RONDALLES

Què és una rondalla?

Una rondalla és una narració anònima en prosa, transmesa de generació en generació de forma oral, de fets que es presenten com a imaginaris.

Les rondalles són universals en el sentit que els seus trets essencials es retroben amb poques variacions pràcticament a totes les cultures i alhora són profundament locals, perquè s'adapten a les característiques específiques de cada comunitat que les narra. De la combinació d'aquests dos aspectes –universalisme i localisme- es deriva la seva funcionalitat i, com a conseqüència d'aquesta funcionalitat, la seva pervivència.

Quina funció té una rondalla, quina utilitat?

Les rondalles essencialment transmeten valors. En un nivell profund transmeten valors de caràcter universal, ensenyaments morals comunament acceptats i en un nivell més superficial, sovint transmeten normes de conducta pròpies d'una determinada comunitat.

Però sempre ho fan d'una manera literàriament atractiva, engrescadora, plaent per a qui les escolta o les llegeix, sense feixugues i explícites consideracions morals. Probablement aquesta és una de les claus de la seva acceptació, del seu èxit a través dels segles i dels territoris.

Quins són els elements constitutius d'una rondalla?

Els folkloristes han observat que totes les rondalles estan formades per **motius**. Un motiu és una petita unitat de sentit estètic capaç de perviure en la tradició.

Per exemple, la planta que creix fins al cel és un motiu narratiu que retrobem en diverses rondalles, o la mirada que petrifica, la lloba que actua com a dida d'un infant, els cabells llargs d'una noia usats per pujar a la torre on es troba empresonada, l'infant abandonat a l'aigua que és salvat, la cambra prohibida, el desencantament per una besada, les set portes d'entre les quals només una és vàlida, etc. Cada un d'aquest motius ens recorda un episodi important d'una determinada narració folklòrica, però no és present en una única rondalla, sinó en moltes i en cultures molt diverses, inserit en arguments diferents.

Els motius han estat catalogats, en una classificació oberta de l'estil de les usades en la classificació de les plantes o els animals, i a cada un d'ells els correspon una lletra (que indica el tema al qual pertany, per exemple B correspon a "Animals mítics" i G a "Ogres") i un número que pot tenir diversos dígitos, segons el grau de concreció del motiu. Així, el motiu catalogat com a F 531.1.1.1 seria "Gegant amb un ull enmig del front", dels quals –sens dubte- el més conegut és Polifem.

Una agrupació de motius, organitzada en una seqüència determinada, dóna lloc al que els estudiosos anomenen un **tipus** narratiu. Un tipus seria una "classe" específica de rondalla. Per a S. Thompson, en el seu llibre *The Folktale* (1946), un **tipus** és una rondalla que té una existència independent. Pot ser contada com una narració completa i no depèn –per al seu significat- de cap altra narració, encara que a vegades es pugui contar combinada amb una altra. Els tipus es troben classificats en un índex internacional (*The Types of International Folktales*) obra dels autors Aarne, Thompson i

Uther. És per això que per indicar a quin tipus pertany una rondalla dins aquesta classificació sempre s'indica l'acrònim ATU i el número que li correspon. Així, "L'amor de les tres taronges" que és una rondalla recollida a tota la Mediterrània i que podem trobar en els aplecs de Valor, d'Alcover, d'Amades, etc. correspon al tipus ATU 408. Per saber quines rondalles tenim recollides en català d'un tipus determinat podem consultar la pàgina <http://www.sre.urv.cat/rondcat/>.

Un tipus de rondalla pot estar formada per un sol motiu o per diversos. Sovint, les contarelles i les rondalles d'animals consten d'un sol motiu, en canvi les rondalles meravelloses solen estar constituïdes per un seguit de motius. Per exemple, "J 2021: Els beneïts no troben llurs cames" seria l'únic motiu narratiu que conformaria el tipus de la narració titulada "Les cames dels regidors de Porreres", recollida a Mallorca per A. M. Alcover, un motiu que combinat amb d'altres retroben a la rondalla "En Joanet de les tres bosses de diners" d'Amades. En canvi, "La Ventafocs" (ATU 510) seria una rondalla molt més complexa formada per diversos motius.

Cal no confondre tipus amb **versió**. En literatura oral, anomenem versió a cada realització d'una rondalla. És a dir, cada cop que es narra un relat es produeix una versió, que es sempre diferent de les altres versions, única i irrepètible.

Un altre concepte important a tenir en compte és el d'**adaptació**. Generalment, una adaptació parteix d'una rondalla escrita i en fa una nova formulació per tal d'adaptar-la a uns criteris predeterminats, generalment de caràcter pedagògic o editorial. En aquest procés es solen "adaptar" aspectes com la complexitat de l'argument, el nivell de llenguatge, els noms dels personatges i els topònims, els diàlegs i –molt sovint– el contingut ideològic dels relats, per tal de fer-los més adequats a un públic determinat o a les característiques d'una col·lecció. En el món de la literatura infantil i juvenil aquesta és una pràctica molt habitual i estesa arreu. De fet, una gran part de la producció de llibres per a infants i joves es nodreix de fonts folklòriques. Mites, rondalles i llegendes de tot el món conformen gran part de les col·leccions de narrativa adreçades als joves lectors, en versions adaptades i il·lustrades.

Quina forma estètica sol tenir la rondalla?

El mode natural de transmissió d'una rondalla és l'oral. El que caracteritza la forma del relat oral és la seva mobilitat textual. La narració d'una rondalla és el resultat de la particular combinació que fa l'emissor entre la memòria i la improvisació, entre allò que recorda i com ho explica. D'aquí es deriva que mai la narració no es repeteix de forma exacta, sinó que en cada ocasió s'introdueixen unes variables, que poden ser mínimes o bé considerables i que afecten tant la forma lingüística com els aspectes extralingüístics. Però aquesta mobilitat és sobretot a nivell extern. El "vestit" de la narració és variable, però el "cos", és a dir l'estructura que permet bastir el relat, té uns trets i una seqüència que cal respectar, atès que si no es respecten, la narració perd el sentit o bé esdevé un altre relat.

La forma que pren el relat oral es configura a partir d'uns recursos apresos, que serveixen al narrador per bastir la narració ajustant-se als canons als quals el receptor està acostumat. Alguns d'aquests recursos són:

-La triplicació d'alguns punts de l'acció

-La simplicitat de descripcions en tot allò que fa referència al món real, en canvi, quan es tracta d'explicar fets, éssers o indrets fantàstics el narrador es fa més eloqüent.

-L'adaptació d'alguns aspectes del relat a la realitat contemporània, i aquest és un dels principals motors d'evolució de la rondalla.

-La linealitat en el temps. El text escrit pot ser refet per l'autor. El lector pot rellegir, saltar-se pàgines, anar endavant i enrere amb llibertat. En canvi, la transmissió oral té uns altres ritmes.

-La brevetat. Una rondalla sol tenir una extensió limitada que sol permetre la narració en una sola sessió o en diverses.

-A nivell sintàctic, la tendència del relat oral s'orienta cap a la juxtaposició. No s'usen llargues frases coordinades, sinó que es juxtaposen els elements sense subordinar-los. De la mateixa manera, les descripcions se solen fer per acumulació d'adjectius, que aconseguen crear sensacions o remetre a imatges ja formades en l'imaginari dels qui escolten. Quan a la forma retòrica, la figura més utilitzada és la comparació.

-Pel que fa al vocabulari usat, cal remarcar l'adequació que fa el narrador a la competència lingüística dels oients. Aquesta adaptació és gairebé inconscient i es produeix de forma espontània. Paraules i expressions s'adapten per fer-se assequibles a la comprensió de qui escolta, a partir d'uns referents que tenen en compte l'edat, l'origen, el medi, etc.

-Ús de fórmules d'inici i final. Generalment, el narrador tradicional marca l'inici i el final del relat amb unes paraules que ja tenen caràcter de fórmula, que són gairebé ritual. La funció d'aquestes fórmules és "traslladar" d'alguna manera l'auditori a un espai i un temps diferents dels reals. En iniciar-se el relat el narrador ens introdueix en un passat màgic, remot i ahistòric on tot és possible. Són expressions que duen en elles mateixes la llavor de la fantasia, de la irrealitat. Potser la més coneguda a les nostres terres és una de les que millor ho exemplifica: "Això era i no era...", cinc paraules que ens indiquen que tot el que vendrà després pertany a una altra realitat. La fórmula inicial ens transporta a una altra dimensió. La fórmula final tanca la finestra oberta a la fantasia durant el temps que ha durat el relat i s'encarrega de retornar-nos a la nostra realitat, al món quotidià.

*- I em van donar un plat d'avellanetes
que pel camí totes se m'han perdudetes.*

*- I ells allí
i jo aquí,
i no m'han dat res pel camí.*

El narrador conserva en la seva memòria únicament l'estructura de la narració, els diversos motius i episodis i l'ordre en què aquests transcorren, però no té memoritzada la forma final que assolirà la narració.

Però quan el narrador parla no és únicament la seva veu allò que ens arriba, sinó un conjunt més ric de senyals constituït pel seu cos, el gest, la manera de seure o d'estar dret, de moure's -o no moure's- dins l'espai. D'altra banda, en una narració l'oient o els oients tenen també un paper força important. De la impressió produïda per l'audició dependrà que l'oient interioritzi el relat, el recreï, l'aprengui i sigui capaç de reproduir-lo una altra vegada. Podem dir que al llarg de la narració hi ha un procés d'influències i relacions recíproques que s'estableixen en un triangle, els vèrtexs del qual el formen el narrador, el relat i l'oient. De la interacció entre aquests tres elements dependrà el resultat final de la narració i la seva recepció.

Tipologia de les rondalles

Què és una rondalla meravellosa?

La rondalla meravellosa és aquella que narra de forma lineal la peripècia d'un personatge (heroi/ heroïna) que té com a objectiu la reparació d'un problema ocasionat per un agressor o per una mancança. En el transcurs d'aquesta peripècia superarà unes proves, rebrà l'ajut d'éssers que li seran favorables, trobarà entrebancs, haurà de resoldre situacions conflictives –sovint amb l'ajut d'auxiliars- i finalment aconseguirà el seu objectiu, que el portarà a un final feliç. La resolució del conflicte serà possible gràcies a la intervenció de l'element meravellós o màgic. Aquest argument-matriu que hem exposat de manera tan breu i succinta, s'obre en un ventall narratiu amplíssim i dona lloc als milers i milers de rondalles meravelloses que hi ha en tot el món.

Què és una rondalla d'animals?

Les rondalles d'animals són habitualment relats breus que desenvolupen una línia argumental senzilla que s'estructura en una o dues seqüències narratives. Les faules són relats folklòrics en els quals es desenvolupa un únic motiu narratiu, el component moral és ben explícit i els protagonistes són generalment animals.

Tenen una llarga tradició tant en la literatura popular com la culta, i una estreta vinculació amb la narrativa d'ús pedagògic i adoctrinador. El tret més remarcable en faules i rondalles d'animals és l'antropomorfització de les bèsties que els protagonitzen, que actuen i parlen com a humans. Generalment, narren l'habilitat d'un animal astut per enganyar-ne un altre d'ingenu o poc assenyat. Les motivacions que desencadenen els arguments solen estar vinculades a la supervivència: la recerca d'aliment, la necessitat d'aixopluc, la defensa enfront del perill... són necessitats que animals i humans compartim.

Allò que fa singulars i allisonadors aquests relats és la resolució dels problemes mitjançant un raonament humà i no a través de l'impuls de l'instint, com correspondria a la naturalesa animal. La forma de faula és una de les més difoses, la facilitat amb què es presta a la moralització i el contingut exemplar ha fet que es desenvolupés a moltes cultures, s'usés com a model de comportament i sovint s'adrecés a la formació dels infants.

I una rondalla d'enginy?

Són rondalles on els protagonistes -per resoldre els conflictes que se'ls plantegen- posen en joc la imaginació, el coratge o l'enginy. Les intrigues, molt variades, s'acosten a les de les novel·les i desenvolupen trames narratives a vegades complexes, no gaire allunyades de les que es troben a la rondalla meravellosa. Els temes es vinculen als sentiments i les debilitats humanes: els dubtes sobre la fidelitat de la parella, la castedat de l'esposa en absència del marit, la donzella calumniada, el seductor castigat, la núvia abandonada, l'esposa fidel, el valor la saviesa adquirida amb l'experiència, els bons consells, la valoració de l'amor filial, els conflictes sobre la propietat, etc.

Pel que fa a l'estructura, a vegades desenvolupen un tema central mitjançant diversos episodis que generen seqüències consecutives, que es poden entrellçar. En altres casos, desenvolupen un tema senzill amb una única anècdota o nucli. Encara que generalment no

estan localitzades ni en l'espai ni en el temps –com succeeix a la rondalla meravellosa- el conflicte no es resol amb la intervenció màgica, sinó amb l'enginy, l'astúcia o la bondat dels protagonistes. El relat sol tenir pinzellades d'humor i d'ironia, i hi abunden les escenes còmiques que les vincularien al teatre popular.

Els personatges són gent del poble, pagesos o menestrals i –ocasionalment- hi trobem membres de la reialesa en un paper secundari. Hi són presents totes les edats, però especialment joves en edat d'iniciar relacions sentimentals, matrimonis madurs i vells amb un o altre defecte –cobdícia, gelosia, malfiança, etc.-. També hi trobem els diferents estats civils –fadrins, casats, vidus- i una ampla galeria d'oficis: pagesos –i caçadors, pastors-, menestrals de tota mena, traguiners, gent de lletres –jutges, notaris, advocats, metges- i gent d'església –capellans i beates, frares, rectors, escolans-, soldats i lladres.

Encara que no expliciten un contingut moral, hi trobem sempre l'alliçonament sobre els vicis, els defectes, les virtuts i les passions humanes. Un tractament especial té el tema de la manca d'intel·ligència i de sentit comú. Són molt habituals les rondalles que giren entorn de les beneitures d'un protagonista –home o dona- mancat del més mínim sentit de la realitat i del domini de les convencions socials. De l'acarament entre els plantejaments absurds del beneit i les posicions raonables i assenyades de la resta de personatges es deriven trames molt còmiques que fan d'aquestes rondalles unes de les més populars i divulgades.

Què són les contarelles?

Són narracions de caràcter realista. La seva principal característica és la comicitat i des del punt de vista estructural solen constar d'un sol episodi. N'hi ha de diverses classes:

Les *bertranades* són narracions protagonitzades per una col·lectivitat de beneits que desconeixen les lleis més elementals de funcionament de la realitat; sovint aquestes narracions són utilitzades per un col·lectiu per tal de ridiculitzar-ne un altre.

La *contarella de beneits* és un relat en el qual un personatge beneit actua de forma errònia o absurda en una societat de gent normal.

La *facècia*, en canvi, presenta la confrontació entre dos personatges o rols narratius, un dels quals és espavilat i l'altre –generalment innocent- és la seva víctima.

La *contarella de mentides* planteja una competició entre diversos personatges, a veure qui la diu més grossa.

Des del punt de vista del conflicte que es planteja, i que és el motor que permet el desenvolupament del relat, les contarelles es podem dividir en tres grans grups: les que tracten sobre enganys, les de malentesos i les disputes.

Quines són les rondalles formulístiques o encadenades?

Són aquelles que es caracteritzen per tenir un nucli narratiu breu i desenvolupar un sol tema mitjançant una fórmula fixada –que pot ser rimada- que es repeteix diverses vegades.

L'argument té poca importància, i en canvi el que caracteritza aquestes narracions són els aspectes estilístics, basats en una estructura formal rígida i en la repetició. També és important la traça del narrador i la implicació dels oients, ja que sovint són rondalles-joc, de caràcter lúdic que demanen la participació del públic, tal com passa amb les endevinalles i els jocs de paraules.

Entre aquestes rondalles podem destacar:

Les anomenades *rondalles ortofòniques*, pròximes als embarbussaments, que es basen en una anècdota senzilla explicada tot repetint diversos sons o paraules que entrebanquen la llengua del narrador i provoquen un efecte còmic. També les *rondalles paremiològiques* que són les que el seu argument explica o interpreta el sentit –o l'origen- d'una parèmia determinada.

A mode de conclusió

- Les rondalles en llengua catalana han estat objecte d'una recopilació força completa i acurada.
 - Són un vast conjunt de materials en els que trobem representats una ampla galeria dels tipus rondallístics divulgats arreu del món.
 - A aquesta vinculació amb els relats folklòrics de tot el món en general i de l'àrea indoeuropea en particular, cal afegir la seva especificitat –allò que els dóna el caràcter propi- fruit de l'arrelament d'aquest arguments a les característiques de la nostra cultura.
 - Reflecteixen un món tradicional, tal com era abans de la revolució industrial, que sembla fora de les cronologies i no gaire preocupat per les coordenades geogràfiques.
 - En el fons de les rondalles el que hi batega és la humanitat amb tota la seva càrrega vital, transmesa a través de la paraula.
-

2. LES LLEGENDES

Què és una llegenda?

El que caracteritza la llegenda i la distingeix dels altres gèneres narratius orals és:

- la presentació del relat com a verídica
- la localització en l'espai i/o en el temps
- la personalització del protagonista

Generalment la llegenda està lligada a un espai determinat i a la història de les persones que l'habiten. Sobre aquest espai, l'imaginari col·lectiu basteix una història llegendària que reinterpreta la peripècia de la comunitat, els costums i les creences. La llegenda és una bella mentida que simbolitza una veritat; malgrat la història que explica no sigui certa el que sí és cert és allò que vol dir, el missatge que ens comunica.

Sovint tenen o han tingut una funcionalitat política i/o social, no són únicament un entreteniment. Qui les escolta en fa una lectura afectiva que el vincula a un espai, a una realitat històrica, a una comunitat que la sent com a seva, etc. George Jean diu que "aquell poble que no té llegendes per contar als seus fills està condemnat a morir de fred".

Com podem classificar aquest material tan divers i extens?

Una classificació pràctica és la que proposa la folklorista Ramona Violant. Aquesta autora agrupa les llegendes en tres grans blocs segons si fan referència a fenòmens naturals, a personatges sobrenaturals o a la història humana.

Classificació de les llegendes

(Segons R. Violant a l'obra *La rondalla i la llegenda*)

I RELATIVES AL MÓN NATURAL

1. Origen dels astres.
2. Origen del món i creació de la parella humana.
3. Origen dels fenòmens atmosfèrics.
4. Origen dels accidents topogràfics.
5. Origen de les aigües.
6. Origen, forma i qualitat de les plantes.
7. Origen, forma i qualitat de les bèsties.
8. Origen de les coses.

II RELATIVES AL MÓN SOBRENATURAL

1. Fades.
2. Follets.
3. Gegants.
4. Bèsties fabuloses.
5. Dimonis.
6. Ànimes en pena.

III RELATIVES AL MÓN DE LA HISTÒRIA HUMANA

1. Bruixes i bruixots.
2. Sants i imatges religioses.
3. Bandolers.
4. Jueus, moros i cristians.
5. Fets i personatges llegendaris.
6. Fets i figures històriques.

.....

Les relatives al món natural són formes generalment breus d'intenció explicativa introduïdes per les fórmules "Per què..." o "De com..." . N'hi ha moltes i molt variades. Tenen un cert aire de mite, ja que generalment se situen en un temps i un espai primigeni, encara que algunes tenen protagonista humà i estan situades en temps i l'espai precisos. Alguna vegada hi intervenen herois mítics o evangèlics. Glossen observacions de caràcter natural i en donen una explicació popular, desenvolupada mitjançant l'analogia i l'associació.

Les relatives al món sobrenatural tendeixen a explicar determinats fets reals de caràcter insòlit mitjançant la intervenció d'éssers imaginaris. Moltes vegades se basteixen sobre la confrontació món humà / món dels éssers fantàstics. Els humans estan denominats i ocupen un temps i espai concret. Els imaginaris són fades, follets, dimonis, gegants, bèsties fabuloses, ànimes en pena... estretament vinculats a la natura (aigües, fenòmens atmosfèrics, accidents topogràfics). La narració se sol iniciar amb l'aparició de l'ésser

sobrenatural en un context humà. La temàtica reflecteix la pervivència de creences animistes i deífiques sobre la naturalesa i la llar; l'existència d'un món més enllà de la mort, el culte als difunts, etc.

Les relatives al món de la història humana són llegendes basades en un personatge real o un fet històric que ha sofert un procés de mitificació. Aquest procés s'origina per determinades característiques de caire excepcional atribuïdes pel poble al personatge o al fet i han estat reelaborades i accentuades per la memòria col·lectiva. Els protagonistes poden ser de la història local o nacional i els factors de mitificació solen ser:

- .destí tràgic
- .elements premonitoris
- .facultats paranormals
- .iniciació sobrenatural
- .qualitats insòlites
- .coneixements superlatius
- .enginy notable
- .do d'autoritat o carisma personal